

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ «ФІНАНСОВЕ ПРАВО» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розкрито особливості структурної організації термінологічної підсистеми української мови, що обслуговує галузь фінансового права; проаналізовано групу однокомпонентних термінів, визначено основні шляхи їх походження; схарактеризовано структуру багатоконпонентних термінів фінансового права.

Ключові слова: термін, терміносистема, дефініція, фінансове право, структура.

Серед термінологічних систем української мови на сьогодні особливе місце посідає термінологія права. Набір мовних одиниць, що відображають юридичні поняття й номінують законодавчі реалії, на сучасному етапі розвитку української лексики загалом став настільки об'ємний і строкатий, що процес їхнього виокремлення, опису, аналізу й систематизації набув широкого розмаху, об'єктивно оформленому в так звану «правничу лінгвістику». Правничу, або юридичну, лінгвістику тлумачать як міждисциплінарну галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження прав, понять і категорій, мовностилістичні ресурси у правовій галузі.

Термін фінансового права – це одиниця спеціальної лексики (слово чи словосполучення), що відображає поняття про об'єкти фінансової і правової діяльності як взаємоперехрещуваних і взаємодоповнюваних галузей суспільного життя. Терміносистема фінансового права визначена як сукупність співвіднесених з правовою наукою, взаємопов'язаних та скорельованих термінологічних одиниць на позначення понять фінансової діяльності, узгоджених між собою на концептуальному й мовному рівнях. Термінологія фінансового права – це лексичний шар спеціальної підмови, кожна одиниця якого має певні обмеження для свого вживання й оптимальні умови для існування й розвитку. Терміни фінансового права як особливі лексичні одиниці неодмінно пов'язані з поняттями двох галузей знання – фінансів та права і формують чітко окреслену термінологічну систему.

Дослідження фахової термінології в українській та зарубіжній лінгвістиці останніх десятиліть передбачає обов'язковий структурно-словотвірний аналіз одиниць, які її формують. Відповідно до кількості складових, які виступають у межах одного терміна, виділяємо два основних структурних типи термінів фінансового права української мови: а) однокомпонентні (терміни-слова); б) багатоконпонентні (терміни-словосполучення). Кожному типу властиві специфічні способи творення, реалізовані в певних модельних рядах.

Аналіз питання щодо продуктивних / непродуктивних моделей творення фінансово-правових термінів у сучасній мові дає змогу виявити й описати їхній комунікативний і дериваційний потенціал як у національній термінології, так і в процесі культурного діалогу близькоконтактних та дистконтактних мов для спеціальних цілей. Адже синтезування внутрішніх та зовнішніх ресурсів при творенні терміна є результатом різних за природою мовних процесів, спричинених дією екстра- та інтралінгвальних факторів. Це важливо і з того погляду, що в кожному епоху в національній мові формуються оптимальні способи творення термінів як на питомому ґрунті, так і з використанням мовних ресурсів інших мов у процесі контактування з ними.

Загалом для словотвірної архітекτονіки правових термінологічних одиниць характерні в цілому ті самі принципи, що й для загальноживаних одиниць. Знання і правильне використання особливостей національного словотвору, зокрема в термінології, допомагає досягти відповідності термінологічних одиниць основним принципам, серед яких: 1) дотримання однозначності та взаємозумовленості; 2) нормативності; 3) лінгвістичної економії.

Терміни-слова в українській мові представлені одиничними лексемами. Ці синтетичні утворення неоднорідні за будовою, що й зумовлює їхній поділ на: а) непохідні одиниці (*номінал, курс, кредит, пеня, емісія* тощо); б) деривати (*дебітор, доміциляція, послуга, інвестування* та ін.); в) композити (*брutto-дохід, жирочек, свопціон* тощо).

Непохідні однокомпонентні терміни фінансового права утворюють лексеми з афіксально неускладненими основами. При цьому, залежно від генетичних характеристик, їх можна поділити на а) непохідні терміни з питомою основою: *гроші, золото, мито, ціна* тощо і б) непохідні терміни із непитомою (запозиченою) основою: *борг, квота, долар, серед* тощо. Згідно з твердженням А. Д'якова, терміни з непитомою основою в такому випадку «утворені шляхом прямого запозичення зовнішньої форми при повному збереженні інтернаціонального значення» [3, 98]

Більшість однокомпонентних термінів фінансового права в українській мові утворено морфологічним способом, а саме за допомогою афіксації, яка є найпродуктивнішою стратегією розширення будь-якого лексику.

Творення термінів-дериватів відбувається за рахунок внутрішніх ресурсів мови від термінів, які усталилися, або від загальноновживаних одиниць літературної мови. При цьому суфікси та префікси, які виявляються найзручнішими для побудови нових спеціалізованих лексем, запозичуються із загального дериваційного фонду. Часто морфеми можуть запозичуватися і з інших мов, деякі суфікси та префікси можуть бути використані виключно у фахових термінах, а в загальнонародній мові можуть бути взагалі відсутні [1, 15]. Наприклад, для українського термінотворення специфічним є закріплення за деякими суфіксами певних термінологічних значень, наприклад, ім'я особи – суфікс *-ар-, -ер-*, якості – *-ітет-*: *ліцензіар, комісіонер, ануїтет* тощо. В інших випадках значення компонентів слів може не збігатися зі значенням відповідних компонентів у загальноновживаних словах.

Для творення термінів фінансового права українська мова застосовує набір афіксальних морфем – префіксів, суфіксів і префіксоїдів, – кожна з яких репрезентує певну дериваційну модель.

У системі афіксального словотвору найпродуктивнішою є суфіксація. Суфіксальні словотвірні моделі термінів-іменників поділяються за характером твірних основ, мотивованих іменниками, прикметниками, дієсловами, а також словотворчих формантів (суфіксів як власне українських, так і інтернаціональних).

Для українських термінів фінансового права з відіменниковою основою властиве творення за допомогою:

а) суфікса *-ант-*, який приєднується до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом означають особу чи предмет (явище), має безпосереднє відношення до предмета (явища, процесу), названого мотивувальним словом: *акцептант, комерсант, декларант, жирант, доміциліант*;

б) суфіксів *-ар- / -ер- / -ур- / -ор-*, здатних приєднуватися як до питомої, так і непитомої основи. Терміни-іменники з такими суфіксами називають особу за характером її вузькопрофільної діяльності (стосовно предмета її фаху, установи, угруповання, специфіки роботи тощо): *ліцензіар, фідуціар, бенефіціар, акціонер, брокер, дилер, інсайдер, комісіонер, комівояжер, концесіонер, маклер, касир, аудитор, дебітор, дефлятор, інвестор, кредитор*;

в) суфіксів *-і (j)- / -аці(j)-*, що приєднуються до непитомої основи. Терміни-деривати, утворені за допомогою цих продуктивних суфіксів, позначають саму вузькопрофільну діяльність, фінансове явище, процес, а також предмет, що має відношення до цієї діяльності: *дефляція, дампіфікація, дотація, субвенція, декларація, концесія, конверсія, інкасація, доміциліяція, преференція, інфляція*;

г) суфіксів *-арій* та *-н-*, які приєднуються до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом позначають реалії, що виникли як продукт чи наслідок предмета, явища, названого мотивувальним словом: *депозитарій, комісійні*.

Терміни з відприкметниковою основою в українській мові утворені за допомогою:

а) суфікса *-ість*, здатного до поєднання як з питоною, так і непитоною основою. Терміни, утворені за допомогою цього суфікса, виражають властивість, сконцентрованість певних ознак: *вартість, ліквідність, валідність, цінність*;

б) суфіксів *-ітет-*, *-ент-*, які приєднуються до непитомих основ. Терміни з таким суфіксом позначають предмет, явище з вузькоспеціалізованою ознакою або процес, що має відношення до цієї ознаки: *ануїтет, контокорент, коефіцієнт*.

Українські терміни фінансового права з віддієслівною основою утворені за допомогою:

а) суфікса *-ці(j)-, -аці(j)-*, що приєднується лише до непитомої основи. Терміни, утворені за допомогою цього суфікса, означають опредметнені профільні дії, процеси: *авторизація, амортизація, віндікація, валоризація, індексація, кодифікація, капіталізація, конвертація, мажоризація, пролонгація, реєстрація*, а також предмет чи наслідок дії, абстрактні поняття: *актуалізація, ануляція, вальвація, консолідація, спекуляція, інвестиція*. Такому типу творення для термінів фінансового права властива висока продуктивність, а за семантикою і особливостями функціонування терміни з суфіксами *-ці(j)-, -аці(j)-* подібні до термінів із суфіксами *-анн (j)-, -інн (j)-, -енн (j)-*, що часто є причиною їхньої так званої словотвірної синонімії: *приватизація – приватизування, валютизація – валютування* тощо;

б) суфіксів *-анн (j)- / -інн (j)- / -енн (j)-*, яким властиво приєднуватися як до питомої, так і до непитомої основи. Терміни-іменники з цим суфіксом називають дію, стан як процес: *авальювання, авансування, акцептування, асигнування, кредитування, преміювання, ліцензування, фінансування, депонування, валютування, інвестування, котирування, трасування, дисконтування, таргетування, хеджування, маркування, страхування*. Цей тип творення також виявляє високу продуктивність, засвідчуючи відповідні семантичні особливості термінів фінансового права (вказівку на процесуальність);

в) суфікса **-инг (інг)-**, що є безпосереднім запозиченням з англійської мови і приєднується лише до непитомої основи. Терміни, утворені за допомогою цього суфікса, позначають вузькоспеціалізовані фінансові процеси, а також наслідок цих фінансових процесів: *демпінг, факторинг, лізинг, лістинг, моніторинг, неттинг, свопінг, стреджінг, кліринг, фіксинг*;

г) суфікса **-ат**, що приєднується до непитомої основи. Терміни, що мають цей суфікс, означають предмет (істоту / неістоту), який є об'єктом дії або виникає у результаті дії, названого мотивувальним словом: *жират, сертифікат, ліцензіат*;

г) суфіксів **-атор / -ітор**, що приєднуються до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом позначають особу, що виконує дію, названу мотивувальним словом, або предмет, призначений для виконання цієї дії: *ліцитатор, реєстратор*;

д) суфікса **-ник**, що приєднується як до питомої, так і до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом називають особу чи предмет, що виконує дію, названу мотивувальним словом: *платник, боржник*;

е) суфіксів **-ж(-дж-), -іж-, -аж-, -идж-**, що приєднуються як до питомої, так і до непитомої основи. Терміни з цими суфіксами називають предмет, що призначений для виконання дії, названої мотивувальним словом: *платіж, брокераж, брокеридж, лінкіндж*;

е) суфіксів **-к(а), -ок**, що приєднуються як до питомої, так і до непитомої основи. Терміни-іменники, утворені за допомогою цих суфіксів, позначають реалії, що виникли внаслідок певної дії або спрогнозовані нею: *готівка, ставка, рахунок*;

ж) суфікса **-л-**, що приєднується до питомої основи. Терміни-іменники з цим суфіксом позначають дію чи процес, названу мотивувальним словом: *купівля, торгівля*;

з) суфікса **-ив-**, що приєднується до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом позначають абстрактні поняття, процеси: *дериватив, акредитив*.

В українській термінологічній системі фінансового права окрему велику групу складають слова, утворені поєднанням кількох (як правило, двох) основ. Такі утворення є типовими для багатьох терміносистем, оскільки терміни прагнуть до лаконічності й однозначності у вираженні поняття, а композити, згідно з твердженням Г. Винокура, власне, і дозволяють «виразити дві ідеї в одному слові» [2, 46].

Субординативні композити утворюють такі терміни, складові частини яких структурно і семантично взаємозалежні, наприклад: *ціноутворення, концесієдавець, реєстроутримувач, бондхольдер, госпрозрахунок, самооподаткування* тощо. Координативні терміни-композити є складними словами, один з компонентів яких не має переваги над іншим, а обидва компоненти і структурно, і семантично до певної міри незалежні, наприклад: *логотип, бета-коефіцієнт, жирочек, бруто-дохід, клієнт-постачальник, банк-гарант, конто-сепарато, бланк-ваучер, нафтодолар, дата-вексель, банкнота, індосамент, дельта-хеджування* тощо.

У текстах фінансово-правового спрямування активно функціонують структури – термінологічні словосполучення, що називають конкретні поняття предметної галузі. Багатокомпонентні сполучення становлять не лише переважну більшість у термінології фінансового права, а й виявляють прозору тенденцію до збільшення, поповнюваності.

Розгляд таких сполук за системного підходу передбачає їхнє об'єднання в групи за загальними для них семантичними ознаками. Аналіз понять, виражених багатослівними сполученнями, свідчить, що вони визначаються дескриптором із загальним значенням, необхідним для достатньо повного розкриття поняття, наприклад: *вартість (суспільно визначений еквівалент у грошовій формі) – вартість балансова (вартість запасів, за якою вони відображаються в балансі) – вартість балансова активів (вартість, за якою активи відображено в балансі підприємства, після вирахування суми накопиченої амортизації) – вартість балансова іноземної валюти (вартість іноземної валюти в грошовій одиниці держави, за якою вона відображена в балансі)*.

Залежно від кількості компонентів у словосполученнях виділяємо прості й складні багатокомпонентні терміни фінансового права в українській мові. До простих належать двокомпонентні терміни, які розкривають те чи інше поняття фінансово-правової діяльності, до складних – терміни з трьома і більше компонентами, які уточнюють чи розширюють поняття, експліковані простими термінологічними одиницями.

У терміносистемі фінансового права переважають терміни, утворені аналітичним поєднанням двох лексем. Прості словосполучення складають, як правило, два повнозначних слова (рідше – два повнозначних слова з прийменником), одне з яких є головним, а інше залежним: *розподіл коштів, видатки бюджету, фінансовий лізинг, державні витрати* тощо.

Відповідно до морфологічного вираження й організації головних і залежних компонентів, двокомпонентні терміни фінансового права можуть бути двох типів: об'єктні та атрибутивні.

Об'єктна модель представлена поєднанням двох іменників без прийменника або з прийменником, для якого властива семантика уточнення (залежне слово уточнює основне значення головного компонента). Наприклад: *фонди коштів, кошторис видатків, капітал банку, валюта ціни, консолідація боргу, розстрочка платежу, платник за векселем, продаж на термін, опціон без грошей*.

Атрибутивна модель, представлена поєднанням іменника в ролі головного слова й прикметника в ролі залежного є найпродуктивнішою в терміносистемі фінансового права української мови. Наприклад: *інвестиція бюджетна, фінансування кондуїтне, податок земельний, кошти готівкові, активи надлишкові, капітал облігаційний, прибуток нерозподілений, позика індексована, вкладення капітальні, мито компенсаційне, кредит податковий* тощо.

Висока продуктивність такої атрибутивної моделі, на нашу думку, зумовлена загальною семантичною тенденцією термінів до розширення й спеціалізації значення, представленого головним словом (іменником). Специфіка термінології фінансового права полягає в тому, що в межах її системи фактично немає однокомпонентного терміна, значення якого не було б розширене за допомогою прикметника й відповідно не переведене до розряду вузькоспеціалізованих, пор.: *кредит – кредит бюджетний – кредит консорціальний – кредит банківий; кредит – кредит чековий – кредит онкольний – кредит компенсаційний*.

Саме ця модель є базою, основою для творення складних багатоконпонентних термінів з кількарівневою атрибутивною структурою.

Для будь-якої терміносистеми, сформованої навколо вузькопрофільних фахових понять, властиве поступове розширення за рахунок збільшення обсягу самих терміноодиниць. Система термінів фінансового права не становить в такому аспекті винятку, бо її складові так само засвідчують тяжіння до деталізації шляхом приєднання компонентів, пор.: *фонд – фонд кошторису – загальний фонд кошторису – загальний фонд кошторису бюджетних установ – загальний фонд кошторису доходів і видатків бюджетної установи та організації*.

У таких конструкціях залежні слова визначають різні аспекти значення стрижневого слова. При цьому важливим є і те, що в таких сполуках відбуваються певні семантичні процеси, зумовлені як внутрішніми взаємовідносинами слів, так і зовнішнім впливом усєї термінологічної системи, особливо сусідніх елементів та ланок, що утворюють внутрішні системні об'єднання (групи). Аналіз таких типів термінологічних словосполук свідчить, що чим складніша конструкція наукового терміна, тим він має меншу здатність до семантичної спаяності, тим вища самостійність значень його окремих компонентів.

Загалом для української терміносистеми фінансового права властива відкритість і здатність до постійного розширення, що зумовлено не лише розвитком теорії правової науки, а й прагненням лексичної системи до найадекватнішого вираження спеціалізованих понять, сформованих у мовній свідомості на основі контакту з реаліями позамовної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винник В.О. Винник В.О. Принципи добору реєстру термінологічних словників / В.О. Винник // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології. – Київ : НМКВО. – 1992. – С. 15–20.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы. – 1939. – Т. 5. – С. 3–54.
4. Д'яков А.С. Основи термінотворення : семантичний та соціолінгвістичний аспекти / Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К. : Видавничий дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
5. Язык закона / С.А. Боголюбов, И.Ф. Казьмин, М.Д. Локшина и др. ; [ред. А.С. Пиголкина]. – М. : Юридическая литература, 1990. – 189 с.

В статье раскрыты особенности структурной организации терминологической подсистемы украинского языка, которая обслуживает сферу финансового права; проанализирована группа однокомпонентных терминов, определены основные пути их формирования; охарактеризована структура многокомпонентных терминов финансового права.

Ключевые слова: термин, терминосистема, дефиниция, финансовое право, структура.

In the article the features of the structural organization of terminological subsystem Ukrainian language, which serves the scope of financial law defines the place of the terms of financial law; analyzed a group of single-component terms, the basic way of their formation; characterized structure of multicomponent terms of financial law.

Key words: term, term system, definition, financial law, structure.